

HERMENEUTISKE UDFORDRINGER TIL EKSEGESEN I DET 21. ÅRHUNDREDE

LARS OLE GJESING

I det følgende opstilles nogle væsentlige sigtelinier for et sporskifte i eksegesen, der argumenteres mere eller mindre udførligt for dem, og endelig drages nogle praktiske konsekvenser af det opstillede. Særlig dette sidste har et meget foreløbigt og prøvende præg.

Der er to væsentlige afgrænsninger. Den ene er, at det alene er *undervisningen* af teologer, jeg har i tankerne – ikke umiddelbart forskningen. Den anden, at det er overvejelser, der, hvad det konkrete og praktiske angår, knytter sig til *NT-eksegesen* og kun for det principielles vedkommende også er tænkt at angå *GT-eksegesen*.

Teologi – et bipolært fag

Den teologiforståelse, der ligger til grund for det følgende, kan formuleres således:

Teologi er det fag, der underviser og forsker i den kristne tradition med henblik på deltagelse i en nutidigt forsvarlig og relevant udlægning/formidling/kritik af denne tradition for denne generation.

Det betyder, at teologien er defineret ikke blot ved sin genstand, men til forskel fra al anden religionsvidenskab i lige så høj grad ved sit traditionsformidlingssigte. Teologien har altså den metodiske fordybelse i en religiøs tradition fælles med religionsvidenskaben, men adskiller sig ved at meddefineres af en udlægningspol, der henter kriterier i det, som er nutidigt tilgængeligt og relevant i videste forstand.

Definitionen rejser mindst to omfattende spørgsmål. Nemlig for det første om teologiens videnskabelighed og dermed dens plads på universitetet og for det andet om, hvordan fordybelse i traditionen og formidlingen af den forbindes og afvejes i disciplinerne.

Hvad det sidste angår, er det mit standpunkt, at hvis teologien skal leve op til sin dobbelte opgave, skal definitionen appliceres på hver af disciplinerne for sig. In casu skal eksegesen altså påtage sig at arbejde bipolært og ophøre med at tænke, at de systematiske fag udfører den hermeneutiske opgave på basis af det, som eksegeter har udarbejdet i deres fordybelse, og ophøre med at tænke, at teologi er noget, der af sig selv dukker op i mellemrummene mellem de enkelte discipliner.

Nyttestamentlig eksegesis lader sig meget vanskeligt definere som teologisk disciplin, hvis ikke teologidefinitionen integreres i disciplinens selvforståelse. Det er denne opfattelse af de eksegetiske discipliner, der lægges til grund i det følgende.

Spørgsmålet, om den fremlagte definition ikke anfægter teologiens hjemstedsret blandt universitetsfagene, kan synes nærliggende og ytres ofte som indvending over for markant udlægningsorienterede teologiforståelser.

Indvendingen kan måske forsvares, hvis man opfatter teologidefinitionen som en underkastelse under kirkelige krav – at teologi alene er begrundet i, at der skal prædikes i kirken på søndag - men den er her hverken formuleret eller tænkt sådan. Naturligvis er prædiken og lignende kirkelig aktivitet den faktisk dominerende type af traditionsformidlede aktivitet i et flertal af de studerendes fremtid og derfor en god anledning til, at de eksegetiske discipliner integrerer nutiden i deres anstrengelser. Men dels rummer teologidefinitionen al mulig plads for at nutidsaspektet udvikles kritisk eller under inddragelse af andre formidlingssituationer end de kirkelige. Og dels ville det være en ulykke for ikke mindst et protestantisk kirkesamfund, om den teologiske uddannelse blev fjernet fra det universitetsmiljø, som er den bedst mulige sikring af fri, også kirkekritisk, udvikling af faget. Endelig tror jeg, man kan sige, at talrige andre universitetsfag uden vanskeligheder med deres universitære selvforståelse og renommé søger at integrere traditionformidlende aspekter – tænk på musik og litteratur, for slet ikke at nævne jura – og at de reelt

appellerer meget mere intenst til de studerendes eksistentielle vinkling og engagement i faget, end de teologiske fakulteter længe har turdet.

Moderniteten

På basis af denne fagforståelse skal begrebet om nutidsaspekt eller traditionsformidling forsøges præciseret. Hvad traditionsformidling er og kan være afhænger ikke blot af traditionens beskaffenhed, men også af modtagerbetingelserne. Og det er dem, der nu skal siges lidt nærmere om.

Jeg skal gøre et forsøg på at skitsere den principielle åndshistoriske ramme, spørgsmålet om kristendomsformidling i moderniteten hører til i.

Begrebet modernitet bruges på talrige måder og med ganske forskellige pointeringer. Derfor er det nødvendigt at bruge et par linjer på at præcisere, hvad der her menes.

Det er et epokebegreb. Moderniteten afløser det førmoderne, hvor bærende fænomener var tradition og autoritet - sådan at forstå, at der ikke uden for snævre kredse blev sat spørgsmålstejn ved traditionens eller autoriteternes påstande om tilværelsens indretning og mening. Man arvede relativt gnidningsløst erhverv, tro og verdensforståelse fra fædre og mødre. Det tilhørende samfund er bondesamfundet, hvor tiden står stille, og hvert år er som det foregående og hver generation som den foregående. Originalitet var ikke opfundet uden for ganske snævre kredse, og hvis den viste sig, vakte den ingen anerkendelse.

Det moderne begyndte i renæssancen, fik omfattende politiske følger fra oplysningstiden og blev hver mands sag i vores del af verden i sidste århundrede. Sprog og tænke måde forandrede sig voldsomt i vores del af verden. Videnskab, industri, bykultur og uddannelse medførte uhorde forandringer i de daglige livsbetingelser. På mange måder har vores verden forandret sig mere i de sidste 500 år end i de foregående 4-5000 år, og mange spørgsmål stiller sig helt anderledes i dag end tidligere.

Tradition i betydningen ordninger, der har gammel hævd, har mistet selvfølgelighed. Udviklingen drives af, at alt skal tænkes på ny og fra grunden af. *Autoritet*, som man før havde den repræsenteret i konge, adel, kirke og lærerstand, har mistet magt, fordi det har vist sig så nyttigt at stille kritiske spørgsmål til det vedtagne. Hvad det har betydet af fremskridt i bekæmpelse af sygdom, overtro, uvidenhed og undertrykkelse, er indlysende. Det spores i alle grene af ånds- og samfundslivet: filosofi, litteratur, billedkunst, politik. Modernismen i kunsten demonstrerer glimrende disse oprør. Traditionel tonalitet og form bliver kastet på porten. Forfatterne gør op med enhver form for konvention om litteraturen og med alle fortællingens indgroede syntaktiske regler, og billedkunstnerne anstrenger sig for at unddrage sig reference til den omgivende virkelighed i deres værker.

På samfundsplan er urbanisering og borgerligt folkestyre vigtige ingredienser, men på tankens, troens og livsforståelsens plan er kodeordet: kritik. Det er ikke muligt for det moderne menneske at acceptere nogen traditionel påstand, noget dogme, nogen orden, blot fordi den har traditionens vægt, eller der står traditionelle autoriteter bag.

Herremændene og kongerne faldt, overtroen faldt, metafysikken og kirkemagten faldt som følge af eller som udtryk for denne altædende kritik, hvis samfundsmæssige inkarnationer især er videnskaben og pressen.

Frihedsgævinsten har været kolossal, men prisen er, at det moderne menneske er nødt til at opfinde alt fra grunden af og selv indse sammenhængene, før de bliver acceptable. Kritikken af tradition og autoritet er hjertestykket i det moderne, og der er ingen veje tilbage (forhåbentlig).

For kirke og teologi er tilværelsens modernisering ganske særlig skæbnesvanger, al den stund kristendommens kilder foreligger som autoriseret tradition, og den kirke, der er til for formidlingen af denne tradition, har ageret ved kommunikationsformer som prædiken og sakramenter, der mildest talt ikke indbyder til kritik, men forudsætter tilslutning eller modtagelse, skønt moderniseringen i allerhøjeste grad sætter spørgsmålstejn ved selve det, at ville levere en autoritativ besked, som om folk var en almue, der lod sig belære af nogen autoritet.

Den moderne tid forhindrer ikke, at der er en udpræget spørgen efter tro, religion, kristendom. Men den forhindrer det moderne menneske i at gå direkte ind. At overtage forældrenes tro,

fordi den var forældrenes, er vanskeliggjort. Ikke af ond vilje, som sagt; men det er en dom eller en skæbne, der ligger på det moderne menneske, at det er nødt til at opfinde alt fra bunden af. Det kan kun for alvor indlade sig på noget, det selv er blevet overbevist af, noget, der kan besvare dets kritiske spørgsmål og kan tage dets øvrige livserfaringer alvorligt. Vejen til enfoldig, ukritisk tro er spærret. Hvis der ikke fandtes en anden naivitet, var kristentro ilde stedt.

Moderne teologi

I alt dette har teologien ikke været passiv. De forskellige teologiske tankeretninger, der er kommet til verden siden Schleiermacher, kan enkelt kategoriseres efter deres forhold til moderniteten, dvs. deres måder at producere moderne teologi på, deres forståelse af, hvordan kristen traditionsformidling kan finde sted på de radikalt ændrede betingelser.

Og i alt dette har eksegesen mildest talt heller ikke været passiv. Fordi Bibelen væsentligst har været opfattet som historie frem for litteratur, har eksegetisk forskningshistorie fra 1830 til 1970 handlet om forstående og begejstret tilegnelse fra eksegesens side af den historisk-kritiske videnskabelighed, som groede frem. Den er blevet uddybet, forfinet og tilpasset – I NT ikke mindst til brug på evangelierne. Og da den litterære vending kom i flere bølger i 2. halvdel af sidste århundrede, var eksegeterne heller ikke sene til at tage ved lære. I dag er vel nok bibelfagene det sted overhovedet, hvor narratologiske indsigter benyttes, forfines og udvikles mest.

Der er ikke noget at sige eksegesen på som moderne videnskabelighed. Men det er ikke det samme, som at eksegesen opfylder sine teologiske forpligtelser til at have øje for nutidsaspektet.

Formidling mellem tradition og fornyelse

Der er ikke plads i denne sammenhæng til at gøre rede for, hvilken gavn de hidtidige metoder i eksegesen gør for en ordentlig sammenhæng mellem fortid og nutid. Det er slet ikke ubetydeligt. I stedet vil jeg - på fri hånd og i forhold til egen erfaring - reflektere lidt over, hvilke slags traditionsformidling, der er mulige og nærliggende i moderne tider, forstået som her skitseret.

Men først nogle grundlæggende bemærkninger om traditionsformidling. Udgangspunktet er, at formidling uden fornyelse ikke er hverken mulig eller ønskelig. Traditionsformidling uden fornyelse er en museal beskæftigelse. Den mest gumpetunge del af folkedanserbevægelsen er et godt udtryk for en beskæftigelse, der ikke vil forny, men blot anbringe et stykke fortid som en erratisk blok midt i nutiden. Der tilstræbes ikke nogen horisontsammensmeltning. Al modernitet anses for forurening. Fundamentalismen er det teologiske modstykke, hvor alene traditionens førmoderne indhold er i spil, og hvor moderniteten, hvis den vil i kontakt med denne tradition, må opgive sin modernitet. Der arbejdes kun med én gyldig horisont.

Modsætningen findes i de mest yderliggående dele af de litterære metoder, hvor forfatterintention og tekstlige kriterier for forståelsen af traditionen forsvinder helt til fordel for den mening, der opstår i læsningen, og hvis korrekthed eller overensstemmelse med tekstens ikke længere er et emne. Den hermeneutik er ikke teologisk interessant, hvis den overhovedet på nogen måde er interessant.

Udlægning skal bestemmes af begge poler, så det gamle kan komme til gyldighed i det nye; så to horisonter bringes til sammensmeltning, så traditionen bliver forandret og dog den samme. Grundtvig har længe før Gadamer formuleret sig meget præcist om disse forhold i den lange hermeneutiske indledning til Nordens Mytologi. Jeg vil nøjes med at citere en koncentreret formulering: "...for os gjør [det] liden eller ingen Forskiel, hvad der svævede for Mythesmeden, naar kun hvad vi lægge i Mythen, er godt at giemme og ligger *magelig* i den." (3. udg. 1870, s. 366). Det vil jeg udlægge således, at den rent historiske beskæftigelse med forfatterintentioner og deslige ikke er hovedsagen. Det er derimod en aktualiserende udlægning, som har to sæt af kriterier. Det, der lægges i teksterne, skal være værd at gemme, dvs. det skal være de bedste, værdifuldeste, væsentligste tanker og tilskyndelser af den slags, der findes i vor tid som en arv bragt til os fra tekster som disse gennem virkningshistoriens forvandlinger og tilpasninger. Det er nutidens udlægningsbidrag.

Fortidens bidrag udtrykkes i at det, vi lægger i teksterne, skal ligge mageligt deri. Udlæg-

ningen må ikke blive en Prokrustes-seng for teksten, dvs. hvad som helst udlæggeren måtte finde grund til at lægge i en tekst, skal svare til teksten. Den sætter med sin form, sit vokabular, sin fortællemåde grænser for, hvad der kan lægges i den og disse grænser kan være genstand for drøftelse og argumentation.

Efter disse grundlæggende bemærkninger om tradition som fornyelse, følger nu refleksioner over de former for traditionsformidling, der er tilgængelige og nærliggende i moderniteten.

Fokuspunkter for eksegesen

Jeg vil opholde mig ved tre: Argumentation, fortælling og koncentration om troens tilblivelse. De befinder sig ikke på samme plan, og der er ingen garanti for, at listen er fuldstændig - tværtimod. Det afgørende for udvælgelsen af netop disse tre er, at de har fat i begge ender. De findes i teksterne, og de er nærliggende i nutiden.

1. Argumentation. Det er den herredømmefri samtale, der er midlet til at finde fælles sandheder i moderniteten, efter at traditionelle og autoritative sandheder udåndede. Gennem argumentation i videste forstand og ikke blot hævet stemme finder det moderne menneske sine grundsandheder og tester dem til stadighed og fastholder eller forkaster og udskifter dem. Det gælder i hvert fald ideelt - jeg er ikke i tvivl om, at der i praksis er mange andre parametre. Men argumentation, apologi er væsentlige midler i traditionsformidlingen i moderniteten. Opmærksomheden på dette fænomen er blevet stærkt hæmmet, fordi det meste af det forgangne århundrede har været underlagt et teologisk begrundet forbud mod argumentation og apologi, fordi forkyndelse blev fremhævet som en kategori sui generis: Tilsigelse.

Det 20. århundredes teologi har overset, at ikke blot stiller de moderne tider krav om gode argumenter og fornuftige begrundelser, men Det nye Testamente har det på samme måde. NT kan over store stræk betragtes som argumentation for kristen tro. For særlig store dele af Paulus er det indlysende. Selv har jeg for 25 år siden i Collegium Biblicum præsenteret en analyse af paradigmerne i Mk. 2,1-3,6 anskuet som argumentation (Præsteforeningens Blad 1986, s 273ff.).

At finde teksters argumentation frem er ikke noget nyt og helt overset, omend man kunne ønske sig betydelig større vægt på det. Men problemet er, at der blandt de mange typer af nytestamentlig argumentation vil være nogle, der er gyldige også på moderne præmisser, og nogle der ikke er. F.eks. vil argumentation med GT-citater som udgangspunkt og endegyldig autoritet til at afgøre, hvad der er sandt, næppe kunne tillægges særlig brugbarhed i dag. Eller argumenter for Jesus som Guds søn baseret på hans evner som undergører. Det kræver en del plads at redegøre for argumentative strukturer, som har beholdt gyldighed; derfor må jeg her nøjes med at henvise til ovennævnte foredrag for eksempler.

Den anbefaling til eksegesen, der udspringer af dette punkt, er altså at forøge opmærksomheden på argumentationsanalysen og vel at mærke ikke standse ved at kortlægge tekstens egne argumenter, men fortsætte med at analysere deres gyldighed på moderne præmisser.

2. Fortælling. Det, som udmærker fortællingen i denne sammenhæng, er, at den vil eller i hvert fald kan flytte folk i deres anskuelser på basis af fænomener, som er fri for fremmed autoritet. Narrative sandheder hviler ikke på, at en reel forfatter på forhånd forekommer én troværdig. De har deres egen overbevisningskraft, som er baseret på narrative grundfænomener som fortællingens syntaktisk nødvendige fremadskriden fra begyndelse over midte til slutning, som hver for sig rummer fortællingens sag udfoldet under forskellige aspekter, og som fascinerer tilhøreren og sørger for, at han er med til det sidste. Fascinationskraften beror på mange flere faktorer, så som det retoriske i videste forstand. Men ingen af en fortællings midler er tvingende i den førmoderne autoritets forstand.

Hvad fortællingen angår, er det indlysende, at den ikke blot er et moderne påhit til at formidle tradition og flytte overbevisninger med. Fortælling har fra begyndelsen været midlet, de kristne brugte i forkyndelse og undervisning. Meget store dele af NT og GT er ren og skær fortælling. Og hvad den ældste samlede Jesus-fortælling i NT angår, nemlig Markus, kan man ikke godt undgå at blive grebet af beundring for den sikre måde, hvorpå han håndterer sin metier som verdens første evangelist.

Den anbefaling til eksegesen, som udspringer af disse antydninger, er da den, at der skrues op for anvendelsen af narrativ analyse, så der ikke blot bliver tale om et sæt af svære begreber, man nemt kan dumpe i, hvis man kommer op i dem til eksamen, men om den grundlæggende, samlende analysemetode. Dertil ville det være vældigt, hvis man kunne overveje derefter at tilføje et generativt aspekt til narratologien, så også en opmærksomhed på viderefortælling kunne etableres i forlængelse af traditionens fortællen.

Det koster andre steder, hvis narratologien (sammen med argumentationsanalysen) skal være grundlæggende teori- og metodevalg i undervisningen i NT. Så må man reducere kildekritik- og formhistorieundervisningen til et absolut minimum af forskningshistorie. Disse hæderkronede metoder er i alle tilfælde helt overvejende metoder til anvendelse i synopsis, og i forhold til at de færreste kommer til at betragte dem som andet end netop forskningshistorie, bruges der megen tid på dem. De bedste og mest uundværlige elementer af disse historisk-kritiske metoder kan bevares ved at man i stedet for at læse om, hvad Bultmann og Dibelius gjorde, lærer at foretage en synoptisk sammenligning, og at man flytter den umådelig nyttige genrebeskæftigelse fra formhistorien til narratologien.

Redaktionskritikken er ikke nævnt her, fordi den er mere tilgængelig og mindre hypotetisk opbygget end formkritikken. Dens gevinster kan opnås ved narrativ analyse, når man interesserer sig for at sammenligne, hvor forskelligt den implicitte forfatter agerer i de forskellige evangelier, og hvor forskelligt de teologiske koder kan være pointeret. Det teologiske udbytte vil blive mindst lige så stort, og så vil det ikke hænge på hypotetiske rekonstruktioner af den reelle forfatters plads i den første kirke.

Troens tilblivelse. Det, som opmærksomheden her skal henledes på, er den erfaring, at kristen traditionsformidling ofte gør det vanskeligt for sig selv ved at opfatte og skildre kristendommen som en samlet blok, nedfaldet direkte fra himlen. Eller som et sammenhængende systematisk bygværk uden begyndelse og ende. En pakke som kan tages i sin helhed eller forkastes i sin helhed. Og selv om kristendom ind imellem ikke formidles på den måde, så opfattes megen formidlingskommunikation alligevel sådan.

Og det er klart, at den slags formidling ikke er tilgængelig i moderniteten. Her er det nødvendigt at anvise indgange for den kritiske, potentielle modtager.

"Jesus er Kristus, Guds søn" - det udsagn vil blive mødt med det skuldertræk, at det kan man jo påstå om enhver, og at andre har andre meninger om, hvem der repræsenterer Gud, uden at de bliver hverken mere eller mindre troværdige.

Det spørgsmål, mit moderne idealmenneske søger svar på, og hvis besvarelse alene kan lede ham på vej mod en reception, er spørgsmålet om, hvordan i alverden nogen kan påstå det, som bekendelsen påstår. Ja, mit moderne menneske vil endda ikke engang gøre sig det spørgsmål klart, for han vil antage, at noget så eksklusivt som en kristologisk bekendelse vil kræve en naiv godtroenhed, som han selv aldrig ville kunne opbyde.

I forhold til denne umulige formidlingstype, vil jeg påstå, at det, der kan have interesse i moderniteten, er dette: Hvordan har nogen fundet på at kalde netop Jesus for Kristus? Hvad har motiveret denne og andre kristne bekendelser i oldtiden? Hvordan er de blevet til?

Under dette punkt handler det om, at kristologiske og i det hele taget teologiske påstande i moderniteten formentlig kun er tilgængelige under aspekt af deres tilblivelse. Hvad er det, der i sin tid fik folk til at bekende?

Og går man det systematisk efter, bliver visse ting hurtigt indlysende: Det var ikke på basis af nogen tradition - tværtimod: Messiasbegrebet måtte bygges grundlæggende om. Det var ikke på basis af nogen autoritet - alle tilstedeværende autoriteter modsagde og bekæmpede galilæeren. Men det ser ud til, at der var nogle fænomener af handling og tale, som pressede eller tvang de første bekendere til at forlade deres hidtidige livsgrundlag. Netop ikke på grund af godtroenhed, men af omkostningsfuld overbevisning. At genfortælle disse brudsteder, som provokerede de første bekendelser, er moderne tilgængelig formidling.

Og igen. Ikke kun et moderne fænomen, men selve den måde Mk, især, men også andre nytestamentlige forfattere, tilrettelagde deres forkyndelse på. Markusevangeliet er i sin fortællen,

i sin brug af messiashemmelighedskomponenterne, sin argumentative strukturering af paradigmer og noveller, i sin opmærksomhed på kristologiprocessen optaget af at føre sine læsere gennem troens tilblivelse som en proces, der er tilgængelig, selv om den ikke svarer til noget, der er set før.

Dette punkt om tilblivelsen er væsentligt, fordi tilgang via tilblivelse er mulig i moderniteten, fordi tilgang via tilblivelse i vidt omfang er evangelisternes tilgang, og fordi det er så indlysende, at kristendommen har sin tilblivelse.